

osebni, družinski liniji – svojega očeta kot nacističnega prebežnika) predstaviti različne načine in modulacije spominjanja, načine asociativnih verig in vplive medijev pri takšnem procesu. V krajšem predavanju z naslovom *Micropolitics of Memory – Remembrance or Dialogue* (*Mikropolitika spomina – spominjanje ali dialog*) je opozoril na oblike komunikacije/dialoga s spominom, ki jih dnevno srečujemo z obiski v muzejih, v društvih, v družini ipd., in ki nenehno preoblikujejo naš spominski svet. Kot zadnji predavatelj je nastopil **Charles S. Meier** (profesor zgodovine in direktor Minda de Gunzburg Center for European Studies, Harvard University), ki je vlečenje niti spomina v javnem prostoru označil za izrazito politično dejanje, ki se mu ni mogoče izogniti. V svojem predavanju o vsiljevanju spomina v sodobnih družbah *Imposing Memories – Commemoration in Contemporary Societies* je razložil tri strategije, ki se pojavljajo znotraj oblasti spomina v zvezi s holokavstom (komemoracijo, retribucijo in reparacijo) ter postavil vprašanje odgovornosti v razmerje z vsako posebej. Predavanje in obenem simpozij je sklenil s parafrazo Freuda, češ da je tako, kakor je nevroza zagotovilo za normalno življenje, spomin zagotovilo za normalno zgodovino.

Nenavadno je, da je bilo na simpoziju tako zelo malo govora o pozabi, tej spremljajoči, temni senci umetnosti spominjanja, ki ji je davno tega, kakor nam v enem temeljnih del o zgodovini spomina (*The Art of Memory*, prva izdaja iz 1966; ki se je, mimogrede, pred kratkim znašla tudi na policah ljubljanskega Konzorcija ali nemara tja samo zašla) sporoča Frances A. Yates, Temistokles dal prednost pred tedaj povsem svežo iznajdbo poučevanja večšine spominjanja. O tej pozabi pozabe bi se dalo marsikaj povedati, a to naj ostane prepuščeno nadaljnjim razmišljanjem intelektualno dobrovoljnih in spodbujenih. Morebiti si lahko kaj od tega obetamo v naknadni izdaji zbornika s pričujočega simpozija.

S tem smo kratek sprehod po spominskih okljukah dunajskih predavanj pripeljali do konca. Začeli smo s poetom in tudi končajmo z njim. *Mnemosine (est) mater musarum*, in navsezadnje je bil človek, ki mu je odkritje umetnosti spomina naloženo, sam poet Simonides iz Keosa. »*Spomin je naša moč... varuje nas pred govorico, ki se mota sama okoli sebe, kot se bršljan namota sam okoli sebe, če ne najde opore v steni ali drevesnem deblu,*« bi rekel njegov sodobni pesniški brat, nam zdaj že znani – Czesław Miłosz. *Remember?*

Taja Kramberger

Posvet o življenju in delu Angele Vode (1892–1985)

Ljubljana, 5. maj 1999

V dvorani Slovenske matice na Kongresnem trgu so se zbrali petega maja na enodnevni posvet, ki ga je priredila Slovenska matica na pobudo Petra Vodopivca, zgodovinarji, sociologi, literati, novinarji in drugi, ki jih zanima polpretekla, v koprene zavita doba.

Na posvetu so Peter Vodopivec, Mirjam Milharčič Hladnik, Ervin Dolenc, Mateja Jeraj, Jelka Melik, Bojan Godeša in Aleš Gabrič z referati, ki so sledili uvodnemu nagovoru predsednika Slovenske matice Joža Mahniča, obudili iz pozabe osebnost danes manj znane Angele Vode, po krivici zamolčane predvojne učiteljice, defektologinje, angažirane javne delavke, publicistke, predavateljice, članice mnogih ženskih organizacij in društev, marksistke, ki si je prizadevala za narodno suverenost, samostojnost in pravičnejšo družbo. Orisali so njeno življenjsko usodo, njeno osebnost, pedagoško delo, politično udejstvovanje predvsem pri ženskem gibanju, njen spor s klerikalci, ki mu je sledila tiskovna pravda, medvojne dileme ter povojno življenje, ko je bila obsojena na dvajset let zapor, po prestani kazni pa označena kot politično nezaželenja in kot taka izločena iz javnega ter poklicnega življenja.

Rojena je bila 5. januarja 1892 v Ljubljani, kjer je v štiriindevetdesetem letu 5. maja 1985 umrla. V Ljubljani je obiskovala osnovno, meščansko šolo in učiteljsko. Po končanem učiteljsku je poučevala na osnovnih šolah v okolici Ljubljane, dokler ni bila zaradi protiavrstijske propagande

odpuščena. Potem je bila zaposlena v banki, po letu 1918 pa nekaj časa v Samassovi tovarni. V obdobju 1919 – 1921 je delovala izključno na političnem področju. Od leta 1921, ko je opravila v Ljubljani specialistični izpit za pouk prizadetih otrok, pa je vse do leta 1944 poučevala na posebni šoli. Najprej je bila članica Socialdemokratske stranke, leta 1922 pa se je pridružila KP. Od leta 1926 je bila aktivna članica številnih ženskih društev. Veliko je predavala, napisala mnogo člankov in nekaj knjig. Še posebej dejavna je bila po letu 1933, ko je na vse mogoče načine opozarjala na nevarnost fašizma in nacizma. Leta 1941 je postala za kratek čas članica Vrhovnega plenuma OF, čeprav je bila leta 1939 izključena iz KPJ zaradi nasprotovanja sporazumu med Hitlerjem in Stalinom. Leta 1944 so jo odpeljali v taborišče Ravensbrück. Po osvoboditvi je bila na Nagodetovem procesu obsojena na dvajset let zapor. Leta 1953 je bila sicer pomiloščena in izpuščena iz zapor, vendar je bila vse do smrti izključena iz javnega življenja. Leta 1958 je dobila državljanske pravice in se je za dve leti tik pred upokojitvijo zaposlila kot tajnica na obrtni šoli oblačilne stroke v Ljubljani.¹

V prvem delu posveta sta poleg uvodnega referata Petra Vodopivca in referata Mirjam Milharčič Hladnik o osebnosti Vode tove spregovorila še Ervin Dolenc – o njenem pedagoškem, publicističnem, predavateljskem delu in Mateja Jeraj – o njenem udejstvovanju v ženski politiki.

Peter Vodopivec je spregovoril o času, v katerem je socialna upornica, meščanka, humanistka, intelektualka iz obdobja med obema svetovnima vojnama še upala, da se bo sčasoma tudi zanjo prostor le odprl, da bo lahko spet objavljala, zato je ves čas pisala in prevajala, a je razočarana ostajala »na stranskem tiru«. Le njen prevod Zweigove knjige *Včerašnji svet* in Londresa *Dante ni videl ničesar* ter nekaj prevodov krajših del je bilo objavljenih.

Taka je bila usoda ženske, ki je nekoč, polna upanja in pričakovanj delovala v najrazličnejših društvih in organizacijah, ki je pisala o otrocih, družini in odnosu med spoloma, o položaju ženske in njeni vlogi v družbi in to, po mnenju Petra Vodopivca, celo z veliko večjo nežnostjo in prizadetostjo kot pa deset let kasneje, v svetu bolj znana francoska pisateljica, Simon de Beauvoir.

O osebnosti Angele Vode je v dokaj svojevrstnem referatu na kratko spregovorila Mirjam Milharčič Hladnik. Osredotočila se je predvsem na predstavitev svojega osebnega odnosa, ki ga je vzpostavila z Vode tovo ob dolgotrajnem proučevanju njenega življenja in dela. Povedala je, da rezultat njenega raziskovalnega dela ni realen prikaz osebnosti Angele Vode, saj niti ni iskala objektivne resnice, ampak le njeno osebno videnje, ki je čustveno in subjektivno. Tak pristop je razviden iz obeh uvodnih študij k zbranim delom Angele Vode, ki ju je avtorica, Milharčičeva, nasloвила *Spol in upor* in *Značaj in usoda*.²

Bogato pedagoško, publicistično in predavateljsko pot Vode tove je orisal v svojem referatu Ervin Dolenc. V uvodnem delu jo je predstavil kot učiteljico, ki ni bila pripravljena skrivati svojega političnega prepričanja, zato je le kratek čas službovala kot učiteljica po krajih v okolici Ljubljane. Zaradi političnega delovanja je morala zapustiti učiteljevanje in se zaposliti v banki, po nastanku nove države pa v zvonarskem oddelku Samassove tovarne, zaradi političnega dela pa je izgubila tudi to zaposlitev. Ko je zbolela za tuberkulozo je spoznala, da si bo morala prej ali slej poiskati plačano službo, zato je začela z zasebnim študijem zdravstvene pedagogike. V letu 1921 je opravila specialistični izpit za poučevanje duševno prizadetih otrok in se zaposlila na posebni šoli v Ljubljani, kjer je poučevala vse do leta 1944. Ves čas je javno delovala med drugim tudi v društvu učiteljic. Kot predsednica tega društva je vodila gibanje za izgradnjo doma učiteljic tudi po letu 1931, ko je moralo društvo v prejšnji obliki prekiniti z delovanjem. Na zborovanjih, tečajih, v društvih in na radiu je predavala o vlogi žensk, vzgoji, proti celibatu za učiteljice, vzgoji in izobraževanju duševno motenih otrok. Pisala je knjige in redno objavljala v številnih ženskih in drugih revijah: v *Ženskem svetu*, *Književnosti*, *Ženskem listu*, *Gospodinji*, *Ženi in domu*, *Ženi danas*, *Jutru*. O pedagoških vprašanjih pa je pisala za *Popotnika*, *Učiteljskega tovariša*, *Naš rod* ipd.

O Angeli Vode kot eni izmed glavnih oseb ženskega gibanja v prvi Jugoslaviji, je spregovorila Mateja Jeraj. Orisala jo je kot osebo, ki je težko prenašala krivice, socialna razlikovanja in podcenjujoč odnos do ženskega spola, zaradi česar je vse življenje z zanimanjem spremljala delovanje slovenskih političnih strank. Dejavna je bila v ženskih društvih kot so bila *Ženski pokret*,

¹Povzeto po Slovenskem biografskem leksikonu, Vode-Zdešar, štirinajsti zvezek, Ljubljana 1986, str. 501.

²Glej recenziji obeh knjig v tem zvezku ZČ – op. uredn.

Splošno žensko društvo, organizacija socialistk – Zveza delavskih žena in deklet ipd. Za delovanje v ženskem gibanju se je odločila tudi zato, ker nobena stranka ni povsem zadovoljila njenih želja. Morda ji je še najbolj ustrežal Ženski pokret, ki so ga ustvarile ženske, ki so imele podobne humanistične in socialistične ideale in v katerem je lahko še najsvobodneje uresničevala svoje zamisli, še zlasti potem, ko je postala predsednica društva. Spoznala je, da so ženska društva odigrala važno vlogo v slovenskem kulturnem in socialnem življenju, zato se jim je tudi sama pridružila. Čeprav je sprva pravzaprav omalovaževala meščanska ženska društva, je sčasoma ugotovila, da zahteva vsaka doba svoj način dela, da se je treba v določenih okoliščinah razmeram prilagoditi, če jih hočemo spremeniti in da do cilja ne vodi samo ena pot. Tako se je vključila v leta 1926 ustanovljeno slovensko enoto Ženskega pokreta (ustanovljen v Beogradu 1919). Poleg tega je sodelovala tudi pri delu drugih ženskih društev, aktivno pa se je udeleževala tudi v strokovnih združenjih pedagoških delavcev, kjer se je med drugim zavzemala za depolitizacijo učiteljske organizacije in dodatno izobraževanje učiteljev.

Mateja Jeraj je poudarila, da je vodstvo partije po vojni poskrbelo, da je vse tako imenovano meščansko žensko gibanje skupaj z njegovimi voditeljicami in sodelavkami zatonilo v pozabo, njihova dela pa so zapuščena obležala na odročnih policah arhivov in redkih knjižnic, ki so jih hranila. Ob koncu svojega prispevka se je vprašala, kdo je pravzaprav bila Angela Vode in če jo sploh smemo uvrstiti med feministke, saj se je za delovanje v ženskem gibanju odločila predvsem zato, ker nobena stranka ni povsem zadovoljila njenih želja. Njeno usodo je morda še najbolj pojasnila ena njenih nekdanjih tovarišic Erna Muser: »Zgodovina je za človeka, ki noče delati kompromisov niti na levo niti na desno, ki bi bil popolnoma objektiven in nikomur krivičen, strašna reč.«

V drugem delu posveta so Jelka Melik, Bojan Godeša in Aleš Gabrič prikazali obdobje tik pred vojno, med vojno in po njej. V obdobju pred drugo svetovno vojno je Angela Vodetova sprva preživljala ponižujoče sramotenje nekaterih klerikalnih časopisov ob izidu drugega dela njene knjige *Spol in usoda*. Ta spor naj bi posredno povzročil tudi njeno aretacijo in jo privedel v koncentracijsko taborišče Ravensbrück. Leta 1939 pa je bilo prelomno tudi za njeno komunistično delovanje, ker ni odobraval sovjetskega napada na Finsko in ni hotela prenehati s protinacističnim delovanjem v času, ko je veljal pakt med Hitlerjem in Stalinom. V začetku vojne se je dokončno razšla s KP in OF, leta 1947 pa je bila obsojena na Nagodetovem procesu.

O časopisni gonji nekaterih klerikalno usmerjenih časopisov zoper drugi del njene knjige *Spol in usoda* in o kasnejši tiskovni pravdi zoper urednika *Slovenca* in *Slovenskega delavca* je zelo plastično, s citati iz časopisov in avtoričinih spominov, ki jih je spretno vpleta v svoj tekst, spregovorila Jelka Melik. Drugi del knjige *Spol in usoda* je, zaradi obravnavane teme, naletel na kritike časopisov *Straže* v *viharju*, *Slovenskega delavca* in *Slovenca*. Pisanje nekaterih je bilo prav prostaško. Proti nizkotnim napadom je javno protestiralo veliko ljudi, v njeno obrambo so bili napisani številni članki in recenzije (v časopisu *Jutro*, *Učiteljskem tovarišu*, *Večerniku*, *Delavcu*, *Ženskem svetu* idr). Ker sta *Slovenski delavec* in *Slovenec* njeno knjigo napadla kot neke vrste pornografijo, samo avtorico pa užalila z neprimernimi izrazi, je ta tožbo predala sodišču. Njeni tožbi je okrožno sodišče sicer ugodilo in obsodilo oba odgovorna urednika na denarno kazen. Vendar je odgovorni urednik *Slovenca* zoper sodbo prijavil revizijo. Vrhovno sodišče je reviziji ugodilo in prvostopenjsko razsodbo razveljavilo. Z rzsodbo dne 12. decembra 1939 je obtoženega odgovornega urednika oprostilo, torej je ugodilo proti *Slovincu* konec leta 1940 na vrhovnem sodišču izgubila.

Melikova je svoj referat zaključila z mislijo, ki jo je zapisala sama Vodetova, ko se je v mislih vračala v ta čas: »Med lastnostmi, ki so me obremenjevale, odkar sem se začela zavedati, je bil čut za resnico in pravico. Prav zaradi teh lastnosti sem zašla (ne: sem se odločila) na pot, ki je oblikovala mojo usodo. Upirale so se mi krivice, ki jih je človek videl vsepovsod, zlasti če je imel preobčutljivo srce.« Svoje misli je Melikova sklenila z ugotovijo, da enakost ženske in moškega ni cilj, marveč le pot k boljše urejeni družbi, o čemer pa ni razmišljala le Vodetova, ampak so o tem že pred njo premišljevale ženske in moški, opirajoč se pri tem bodisi na Biblijo, bodisi na Marxa in Engelsa ali pa zgolj na dejstva in dokaze iz življenja samega.

Njene medvojne življenjske izkušnje in dileme je v svojem referatu opisal Bojan Godeša. Zelo nazorno je pokazal njena razhajanja z organizacijo OF. Leta 1941 so Vodetovo, kljub temu, da je bila izključena iz partije, kot predstavnico Jugoslovanske ženske zveze vključili v Vrhovni plenum OF. Vendar pa je bila že decembra 1941 skupaj s svojo skupino izključena iz OF, češ da je ženska zveza

želela prevzeti monopol nad ženskami v OF. Sama pa je bila prepričana, da je prišlo do spora med njo, pa tudi med ostalimi članicami Jugoslovanske ženske zveze, in OF zaradi tega, ker si je dovolila misliti s svojo glavo in je postavljala preveč vprašanj.

Posvet je zaključil Aleš Gabrič, ki je v referatu z naslovom »Angela Vode in povojno politično dogajanje« slikovito pokazal tisto obdobje Angele Vodetove, v katerem je bila kot obsojenka na Nagodetovem procesu prisiljena na življenje v osami in pozabi, ko ji je bilo javno življenje nedosegljivo in ji je preostal le njen notranji svet in redki prijatelji in sorodniki. O samem procesu, ki pravzaprav z zgodovinskega stališča še ni obdelan, je predavatelj menil, da je bilo v sodbi več političnih kot pa pravnih utemeljevanj, pa tudi za obsojence žaljivih ocen. Menil je tudi, da bi temeljita pravna analiza lahko pokazala na številne napake, tako v procesu kot v sodbi, saj vzdrževanje stikov s skupino ljudi in tudi s tujimi osebami ni bilo kaznivo niti po takratni zakonodaji, še manj pa bi lahko šteli kot proti državno delovanje pisanje poročil za predstavnika Rdečega križa. Tudi sicer so bile trditve o obstoju trdne ilegalne organizacije po mnenju predavatelja na sila trhljih nogah, še bolj sporno pa je po njegovem mnenju v sodnem procesu navajati kot hudodelstvo, če se nekdo ne strinja s stališči državnih voditeljev. Nadalje je avtor tega referata opisal njeno zaporniško življenje, ki pa je bilo v Begunjah dosti ugodnejše kot kasnejše v Brestanici, in prizadevanja njene sestre Ivanke Špindler za njeno izpustitev. Oblasti je še leta 1952 niso bile pripravljene pomilostiti, češ da predčasna pomilostitev ne pride v poštev, ker je Vodetova protirežimsko usmerjena. Spustili so jo leta 1953, ko je bila pomiloščena s tem, da so ji odpustili ostali del kazni. Leta 1958 so ji vrnili državljske pravice in od takrat do upokojitve leta 1960 je službovala kot tajnica na obrtni šoli oblačilne stroke v Ljubljani.

Zanimivim referatom, ki so orisali osebnost Angele Vodetove, je sledila razprava. V njej so diskutantje Andrej Vovko, Alenka Puhar in Maca Jogan posvetili pozornost zadnjim letom njenega življenja, predvsem dvema prispevkoma o njej, in sicer radijski odaji, ki jo je Rapa Šuklje pripravila v letu 1981 ob njeni devetdesetletnici in prispevku za *Slovenski biografski leksikon*, ki ga je pripravila Maca Jogan leta 1983. Omenjena je bila njena zapuščina, ki jo hrani Slovenski šolski muzej, iz katere je Mirjam Milharčič Hladnik črpala gradivo za objavo zbranih del Angele Vode, ki jih je pripravila in opremila za tisk v sodelovanju z založbo Krtina.

Na posvetu je bila predstavljena tudi druga knjiga iz zapuščine Angele Vode z naslovom *Značaj in usoda*, uvodno študijo je tako kot za prvo, *Spol in upor*, pripravila Mirjam Milharčič-Hladnik. V načrtu je še izdaja tretje knjige, ki bo nosila naslov *Spomin in pozaba*, o izdaji vseh njenih besedil pa pri založbi Krtina še niso premišljevali. Zelo bi želeli objaviti njeno knjigo *Žena i fašizam*, ki je bila izdana v Beogradu leta 1935, a ni ohranjena v nobeni javni knjižnici v Sloveniji.

Aleksandra Serše